

Γιατί δὲν γιορτάσθηκαν τὰ 400 χρόνια
ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Ντεκάρτ

Εἶναι ἀντιφατικὸ νὰ ἰσχυρίζομαι πὼς δὲν γιορτάσθηκε ἡ ἐπέ-
τειος ποὺ ἀφορᾷ τὸν Ντεκάρτ σὲ μιὰ ἐκδήλωση ποὺ γίνεται γι'
αὐτὸ τὸν λόγο. Δὲν ἀναφέρομαι ὅμως σὲ μᾶς, ἂν καὶ θὰ πρέπει νὰ
σημειώσουμε ὅτι καθυστερήσαμε ἓνα χρόνο. Στὴν Ἑλλάδα, ἂν ἐξαι-
ρέσουμε ἓνα κείμενο στὴν *Καθημερινή* καὶ δυὸ-τρία κείμενα μὲ
μεταφράσεις σὲ ἀφιέρωμα τοῦ *Βήματος*, ἡ ἐπέτειος πέρασε ἀπαρα-
τήρητη. Βέβαια ἡ ὀλιγωρία θὰ μπορούσε ν' ἀποδοθεῖ σὲ ἐγγενεῖς
καὶ χρόνιες ἀδυναμίες τῆς φιλοσοφικῆς μας κοινότητας. Τίποτα δὲν
ἔρχεται στὸ προσκήνιο ἐκτὸς ἴσως ἂν συνδέεται μὲ τοὺς ἀρχαίους
ἡμῶν προγόνους.

“Ὅμως ἡ ἀποσιώπηση τοῦ Καρτέσιου δὲν ὀφείλεται μόνο στὰ
προβλήματα ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ φιλοσοφικὴ κοινότητα, τὴν
παιδεία ἢ τὶς φιλοσοφικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα. Αὐτοὶ εἶναι λόγοι
ποὺ θὰ μπορούσαν ἐπαρκῶς νὰ ἐξηγήσουν γιατί δὲν γιορτάζεται ἢ
πολὺ περισσότερο δὲν μεταφράζεται, ὄχι μόνο ὁ Ντεκάρτ, ἀλλὰ καὶ
ὁ Χιούμ (Hume), ὁ Λάιμπνιτς (Leibniz), ὁ Λόκ (Locke), ὁ Κάντ
(Kant). Ἰσχυρίζομαι, ὡστόσο, ὅτι ὁ Ντεκάρτ σὲ σχέση μὲ τοὺς ὑπό-
λοιπους βρίσκεται σὲ χειρότερη μοίρα. Κι αὐτὸ γιατί αὐτὸς ἔμελλε
νὰ χρισθεῖ πατέρας τῆς νεωτερικότητας, ἰδρυτῆς τῆς λεγόμενης
μοντέρνας φιλοσοφίας. Σήμερα ποὺ ἦρθε τὸ τέλος τῆς μοντέρνας
ἐποχῆς, τώρα ποὺ βιώνουμε τὴ μεταμοντέρνα κατάσταση, ὁ Καρ-
τέσιος δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ξοφλημένος.” Ὅχι μόνο ἄχρηστος, μπα-

γιατικός, παλιός, αλλά επιπλέον τὸ πρόσωπο τοῦ κακοῦ, ἡ πηγὴ τῆς κακοδαιμονίας. Τὸν κατηγοροῦμε γιὰ τὸ στιβαρὸ σύστημα, τὴν πολλὴ θεωρία, τὴ μεγάλη ἀφήγηση. Γιὰ ἐργαλειακὴ χρῆση τοῦ λόγου, γιὰ μηχανιστικὴ ἀντίληψη, γιὰ ἀτομικισμό. Γιὰ τὴν ἀπίσχυανση τοῦ ὑποκειμένου, τὸν διχασμὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀποξένωση ἀπὸ τὴ φύση, τὸν ἐπιστημονισμό, τὴν τεχνοκρατία, τὴν πρόοδο, τὴν οἰκολογικὴ καταστροφή. Δὲν θὰ ἐκπλαγῶ ἂν κατηγορηθεῖ γιὰ τὶς πρόσφατες κυνομαχίες στὴν Βέροια, ἀφοῦ γι' αὐτὸν τὰ ζῶα δὲν εἶναι παρὰ αὐτόματα.

Ἡ ἐπίθεση στὸν Ντεκάρτ καὶ τὸν καρτεσιανισμό συμφύεται μὲ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ λόγου, τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τῆς ὀρθολογικότητας, τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὴ λογικὴ εἶναι ὑποπτο, τυραννικό, ὀλέθριο. Μᾶς καταδυναστεύει, μᾶς περιορίζει, μᾶς ἀπομονώνει, μᾶς συνθλίβει. Σήμερα ποὺ πασχίζουμε νὰ ἀποτινάξουμε τὸν ζυγὸ, νὰ ἐπανασυστήσουμε τὴν ὁλότητά μας, νὰ ἐνωθοῦμε μὲ τὴ φύση, νὰ ἀποκτήσουμε τὴ βουκολικὴ ἀθωότητα καὶ γαλήνη, σήμερα ποὺ ἐπὶ τέλος κερδίζουμε τὴν ἐλευθερία μας, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ὑμνοῦμε αὐτὸν ποὺ χάλκευσε τὰ δεσμά μας.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, κατὰ τὴ γνώμη μου, ποὺ δὲν γιορτάστηκε ἢ ἐπέτειος τῆς γέννησης τοῦ Ντεκάρτ. Αὐτὸς ἦταν μοντέρνος –καὶ μάλιστα ὁ πρῶτος– ἐμεῖς μεταμοντέρνοι, ἄρα ἀντίπαλοι. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ γιορτασθεῖ αὐτὴ ἡ ἐπέτειος; Θὰ ἀναφερθῶ σ' αὐτὸ στὸ τέλος. Ἐν τῷ μεταξύ, θὰ ἤθελα νὰ σχολιάσω κάπως ὅσα ἀνέφερα προηγουμένως.

Διατύπωσα μὲ πολὺ ἀδρὸ τρόπο μιὰ ἀντίληψη περὶ νεωτερικότητας τῆς ὁποίας ἡ καταγωγὴ ἀποδίδεται στὸν Ντεκάρτ. Θὰ ἰσχυρισθῶ, πρῶτον, ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ νίκη τοῦ λεγόμενου καρτεσιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ Καρτέσιου. Δηλαδή θὰ ὑποστηρίξω ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη εἶναι περισσότερο μιὰ κατασκευὴ παλαιότερων καὶ νεώτερων ἢ ὁποία δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τῆς τῆ συνθετότητα τῶν γεγονότων. Δεύτερον, θὰ ὑποστηρίξω ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἀπαρνοῦνται τὸν Ντεκάρτ μ' ἓναν τρόπο σαρωτικὸ βρίσκονται ριζωμένοι στὴν παράδοση ποὺ αὐτὸς ἔθρεψε. Εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἐχθροῦ ποὺ ἀντιμάχονται.

Τόσο οἱ ὑποστηρικτὲς ὅσο καὶ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Διαφωτισμοῦ –τὸν ὁποῖο συνδέουν ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν Ντεκάρτ– μᾶς δίνουν μιὰ

ἀποκαθαρμένη, ἂν καὶ κάπως θολή στὰ ἄκρα της, εἰκόνα γι' αὐτὴ τὴν περίοδο. Λέω θολή στὰ ἄκρα, γιατί δὲν ὑπάρχει συμφωνία γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς νεωτερικότητας. " Ἄλλοι τὴν συνδέουν μὲ τὸν Γαλιλαῖο (Galileo), ἄλλοι μὲ τὸν Μπέικον (Bacon), τὸν Ντεκάρτ, τὸν Νεύτωνα (Newton), τὸν Λάιμπνιτς, τὸν Κάντ. " Ἄλλοι τὴν τοποθετοῦν στὸν δέκατο ἕβδομο αἰῶνα, ἄλλοι στὸν δέκατο ὄγδοο, ὁ Τούλμιν (Toulmin) πρόσφατα ἀκόμη καὶ στὸν δέκατο ἕκτο, στοὺς ἀνθρωπιστὲς τῆς Ἀναγέννησης. " Ἄλλοι τὴν συνδέουν μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση, τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασιν, τὸν Διαφωτισμό, τὴν ἔκρηξη τῆς τεχνολογίας. " Ὅσο γιὰ τὸ τέλος, αὐτὸ ἔρχεται εἴτε μὲ τὸν ρωμαντισμό, εἴτε πολὺ ἄργά, στὶς μέρες μας.

Παρ' ὅλες ὅμως τὶς διαφορὲς στὴ χρονολόγησιν ὑπάρχει μία γενικὴ συμφωνία γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς περιόδου. Ἡ ἔμφασις στὴ λογικὴ, στὴ μέθοδο, στὴ μέτρησις, στὰ μαθηματικά, στὴν καθολικότητα, στὴ γενικότητα, στὴν ἀχρονικότητα. Ἡ τομὴ μὲ τὸν Μεσαίωνα, τὸν σχολαστικισμό, τὸν ἀρχαῖο κόσμον. Ἡ ἀποκρήρυξις τῶν προκαταλήψεων, τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῆς παράδοσης, τῆς πίστεως, ἡ ἀποτίναξις κάθε λογιῆς δεσποτείας καὶ αὐθαιρεσιῶν, ἡ προσδοκία τῆς ἀπελευθέρωσις, τῆς αὐτονομίας, τῆς προόδου, ἡ ἐκδίωξις τοῦ Θεοῦ.

Ἡ περιγραφὴ αὐτὴ συλλαμβάνει πράγματι πολλὰ ἀπὸ τὶς ὀψεις τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἐποχῆς. " Ὅμως μὲ τὴ διαφάνεια καὶ τὴ στιλπνότητά της γλιστράει εὐκόλως πάνω ἀπὸ γκρίζους ὄγκους ποὺ δὲν συμβιδάζονται μ' αὐτήν. Ἡ στερεότυπη ἀφήγησις μᾶς λέει ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπανάστασις τοῦ Γαλιλαίου καὶ ἡ ἐπανάστασις στὴ φιλοσοφία τοῦ Ντεκάρτ συνδέθησαν μὲ τὸν ἐμπειρισμὸ τοῦ Νεύτωνα γιὰ νὰ συγκροτήσουν τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη, νὰ παγιώσουν τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, νὰ μᾶς κληροδοτήσουν ἕνα νέο κοσμοεἶδωλον ὑλιστικόν, μηχανιστικόν, μαθηματικοποιημένον, ἀνοιχτό. " Ἐνα κοσμοεἶδωλον ποὺ μᾶς ἀφήνει ἀσκεπεῖς, μόνον κυρίαρχους ἑνὸς κόσμου στὰ πόδια μας καὶ στὸ ἔλεός μας. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἴδιον ρεῦμα ἰδεῶν στηρίχθησαν οἱ Γάλλοι διαφωτιστὲς γιὰ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμον στὴ θρησκεία, στὴ μοναρχία, στὴ δουλεία.

Σ' αὐτὴ τὴν εἰκόνα σβήνονται ὅμως σιωπηρὰ ἡ πίστις στὸν Θεὸ τοῦ Ντεκάρτ, τοῦ Βολταίρου (Voltaire), τοῦ Νεύτωνα καὶ ἄλλων, καὶ ὄχι μόνον ἡ προσωπικὴ τους πίστις ἀλλὰ καὶ ἡ θέσις τοῦ Θεοῦ στὸ

ἔργο τους. Σβήνονται ὁ μυστικισμὸς τοῦ Νεύτωνα, ἡ ἀντιπαράθεση Ντεκάρτ καὶ Νεύτωνα –γιὰ νὰ μείνω μόνο σ' αὐτὰ πὸν ἀφοροῦν τὴν ἐπιστήμη καὶ ὄχι τὴν κοινωνία καὶ τὴν πολιτική. Βολταῖρος καὶ Νεύτων ἀπορρίπτουν τὴν παραγωγικὴ μέθοδο καὶ τὶς πρῶτες ἀρχές τοῦ Ντεκάρτ γιὰ νὰ ταχθοῦν μὲ τὸ πείραμα καὶ τὴν ἐμπειρία. Ὁ Βολταῖρος στρέφει τὰ νῶτα του στὸν συμπατριώτη του Ντεκάρτ καὶ ἀγκαλιάζει τὸν Νεύτωνα. Συστήνοντας τὸν Γάλλο ἐπιστήμονα στὸ γαλλικὸ κοινὸ στὸ βιβλίο του *Éléments de la philosophie de Newton*¹ λέει: «Ποιά σωματιδιακὴ φυσικὴ, ποιά ἄτομα ὀρίζουν τὴ φύση τῶν στοιχείων; Δὲν ξέρετε τίποτα. Ὁ λόγος θὰ εἶναι πάντα ἀπόκρυφος σὲ ὅ,τι σᾶς ἀφορᾷ. Ὅ,τι σᾶς περιβάλλει, ὅ,τι κεῖται ἐντὸς σας εἶναι ἓνα αἴνιγμα τὸ κλειδὶ τοῦ ὁποίου δὲν δόθηκε στὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸ λύσει»².

Ἡ σωματιδιακὴ φύση τῆς ὕλης εἶναι θέση τοῦ Ντεκάρτ, τὸ ἀδύνατον τῆς λύσης τοῦ μυστηρίου τοῦ σύμπαντος θέση πὸν ἀποδίδεται ἐδῶ στὸν Νεύτωνα. Κι ἐνῶ ἡ ἀπόρριψη τῆς ἀναζήτησης τῶν ἔσχατων αἰτίων –θέση τοῦ Νεύτωνα– σημαδεύει γιὰ μᾶς σήμερα τὴν ἀρχὴ τῆς νεώτερης ἐπιστήμης, τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν τελεολογία καὶ τὸν μυστικισμό, γιὰ τὸν Νεύτωνα καὶ τὸν Βολταῖρο ἦταν ἡ κατάφαση τοῦ Θεοῦ. «Οἱ φυσικοὶ ἔγιναν τώρα οἱ κήρυκες τῆς Θεῖας Πρόνοιας», λέει ὁ Βολταῖρος στὸ βιβλίο του *Lettres Philosophiques*³ πὸν ἔψεγε τὶς καρτεσιανὲς ιδέες γιὰ προαγωγή τοῦ ἀθεϊσμοῦ. Ὅσο γιὰ τὴ βαρύτητα, τὴν ἀμοιβαία ἔλξη, τὴν ἐξ ἀποστάσεως δράση, θεμελιώδεις ἐννοιες τῆς νευτώνειας θεωρίας, θεωρήθηκαν ἀπὸ ὑποστηρικτὲς τῆς μηχανιστικῆς ἀντίληψης γιὰ τὸν κόσμον, ὅπως τὸν Λάμπνιτς καὶ τὸν Χούχενς (Huyghens), ὁχήματα ἐπιστροφῆς στὸν ἀνιμισμὸ τοῦ σχολαστικισμοῦ μὲ τὶς ἀπόκρυφες ιδιότητες καὶ δυνάμεις. Πράγματι, παρατηρεῖ ὁ Ντίκστερχούις (Dijksterhuis) στὸ βιβλίο του *Ἡ Μηχανοποίηση τῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου*⁴, σὲ σύγκριση μὲ τὴ δράση ἐξ ἐπαφῆς, πὸν στὸ πλαίσιο τῆς μηχανιστικῆς ἀντίληψης ἀποτελοῦσε τὴ μόνη αἰτία ἀλλαγῆς τῆς κίνητικῆς κατάστασης ἐνὸς σώματος, ἡ δράση ἐξ ἀποστάσεως εἶχε κάτι τὸ ἀνιμιστικὸ πὸν δὲν ἐρχόταν σὲ ἀντιπαράθεση μὲ μία μὴ ὑλιστικὴ φιλοσοφία τῆς φύσης. Ὁ ἴδιος ὁ Νεύτων, τὸν ὁποῖο, σημειωτέον, ὁ Κέινς (Keynes) στὸν αἰῶνα μας χαρακτήρισε τὸν «τελευταῖο τῶν μάγων», ἀμφιταλαντευόταν ἀνάμεσα στὸ παράλογο –κατὰ τὴ δική του ὀρολογία– τῆς

θέσης για δράση ἀπὸ ἀπόσταση ἐν κενῶ καὶ σὲ θεωρίες, καθαρὰ μηχανιστικῆς σύλληψης, περὶ αἰθέρα ὁ ὁποῖος, ὑποτίθεται, φέρει τὴν δράση. «Ἡ βαρύτητα πρέπει νὰ ἔχει ὡς αἰτία ἓναν φορέα ὁ ὁποῖος δρᾷ σταθερὰ σύμφωνα μὲ ὁρισμένους νόμους. Ὅμως κατὰ πόσον ὁ φορέας αὐτὸς εἶναι ὑλικὸς ἢ μὴ ὑλικὸς τὸ ἀφήνω στὴν κρίση τῶν ἀναγνωστῶν μου»⁵.

Δὲν θέλω νὰ ὑποστηρίξω σώνει καὶ καλά τὴν ἀντιπαλότητα Ντεκάρτ καὶ Νεύτωνα. Οὔτε νὰ τονίσω τὶς διαφορές, οὔτε νὰ ἀποσιωπήσω τὶς συγγένειες. Οὔτε θέλω νὰ ἀποκλείσω τὸν Ντεκάρτ ἢ τὸν Νεύτωνα ἀπὸ τὴν μεγάλη πορεία τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν ὠριμότητα καὶ τὴν πρόοδο. Οὔτε θέλω ἀκόμα νὰ ὑποστηρίξω ὅτι οἱ προσωπικὲς τους πεποιθήσεις καὶ οἱ κρίσεις τῶν συγχρόνων τους βάραιναν περισσότερο ἀπὸ τὸ πῶς τελικὰ λειτούργησαν τὰ ἔργα τους. Μὲ τὶς λίγες ὑπομνήσεις ποὺ παρέθεσα θέλω νὰ πῶ κάτι ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐτονόητο. Ὅτι ἡ περίοδος αὐτή, ὅπως βέβαια ὅλες, εἶναι πιὸ σύνθετη καὶ πιὸ τραχιὰ ἀπ' ὅσο ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε ἢ ἀποστειρωμένη εἰκόνα ποὺ ἐκ τῶν ὑστέρων σχεδιάστηκε τόσο ἀπὸ ὑποστηρικτὲς ὅσο καὶ ἀπὸ ἀντιπάλους τῆς νεωτερικότητας.

Στὴν ἴδια λογικὴ –τῆς νεωτερικότητας– δὲν θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ παραλείπει νὰ δεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς διαφορές, καὶ τὶς συγγένειες τοῦ Ντεκάρτ μὲ τὴν παράδοση ἀπὸ τὴν ὁποία, ὅπως λέμε, ἀποκόπηκε. Δὲν θὰ μακρηγορήσω. Νὰ ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὴν χρήση ἐννοιῶν ὅπως ἡ ὑπόσταση καὶ ἡ οὐσία καὶ πῶς αὐτὴ διαφοροποιήθηκε (ἂν διαφοροποιήθηκε), τὴν χρήση τῶν ἀποδείξεων περὶ Θεοῦ, τόσο τῆς κοσμολογικῆς ὅσο καὶ τῆς ὄντολογικῆς καὶ πῶς αὐτὲς διαφοροποιήθηκαν (λέγεται ὅτι ὁ Ντεκάρτ τὶς πῆρε αὐτούσιες καὶ ξέχασε ἢ παρέλειψε νὰ βάλει σὲ σημείωση τὶς πηγές του), τὴν χρησιμοποίηση ἐπιχειρήματος τοῦ Αὐγουστίνου γιὰ τὴν ἀπόδειξη τοῦ cogito (καὶ ἐκεῖ δὲν ἀναφέρει τὶς πηγές του) καί, τέλος, τὴν υἱοθέτηση ἑνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους, τοῦ στοχασμοῦ, ποὺ λίγο ἀπέχει ἀπὸ τὸν ἑρρησκευτικὸν διαλογισμό, ὅπως παρατήρησαν σχολιαστὲς του. Ὅπως ὁ πιστὸς ἀποτραβιέται ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, ὁμολογεῖ τὶς ἁμαρτίες του, τιμωρεῖ τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεό, ἔτσι καὶ ὁ Καρτέσιος καλεῖ τοὺς ἀναγνώστες του νὰ ἀποκαθαρθοῦν ἀπὸ τὶς πεποιθήσεις ποὺ τοὺς ἔδωσε ἢ ζωὴ, ἢ ἐμπειρία

τους, οἱ αἰσθήσεις, τοὺς τιμωρεῖ –ὡς ὁδηγὸς αὐτοῦ τοῦ διαλογισμοῦ– κάνοντας τὸ ἔργο τους ὅλο καὶ πιὸ δύσκολο, ἐμβάλλοντας τὴν ἀμφιβολία στὰ πιὸ προφανῆ, στὰ πιὸ βέβαια, στὰ πιὸ σεβαστά. Σ' αὐτὸ πού τοῦ λένε οἱ αἰσθήσεις του τώρα, αὐτὴ τὴ στιγμή, σὲ συνθήκες τέλειες, στὴν ἄλγεβρα καὶ στὴ γεωμετρία, ἀκόμα καὶ στὴ θεολογία. Θὰ φέρει καὶ ἓναν δαίμονα ἰδιότροπο καὶ διαβολικὸ πὺν θὰ τὸν βάλει νὰ τοὺς παραπλανᾷ συστηματικὰ καὶ χαιρέκακα. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, τὰ βάσανα, οἱ «πιστοὶ» τοῦ Ντεκάρτ θὰ βγοῦν νικητές. Χωρὶς τὰ ἐγκόσμια δεκανίκια τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν διακεκομμένων συλλογισμῶν θὰ λάμψει ξαφνικὰ μέσα τους ἡ ἀλήθεια, θὰ δοῦν διαισθητικά, διὰ τῆς ἐνόρασης, μὲ τὸ *lux rationis*, τὸν *lumen naturale*⁶, τὶς πρῶτες ἀρχές.

Ἐξὶ οἱ στοχασμοί, ἔξὶ οἱ μέρες τῆς Δημιουργίας, παρατήρησαν ἐπίσης οἱ σχολιαστὲς. Τὴν πρώτη ἡμέρα διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. Στὸν πρῶτο στοχασμὸ διεχώρισεν ὁ Καρτέσιος ἀνὰ μέσον τῆς γνώσης καὶ ἀνὰ μέσον τῆς πλάνης. Τὴν ἕκτη μέρα ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον ἀφοῦ εἶχε συντελεστεῖ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶς ὁ κόσμος. Στὸν ἕκτο στοχασμὸ ἐποίησε καὶ ὁ Ντεκάρτ τὸν ἄνθρωπο καὶ τοῦ ἔδωσε πίσω τὸν κόσμο, ἄραγε γιὰ νὰ πληθύνεται, νὰ κατακυριεύσει καὶ νὰ ἄρχει ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ὀρίζουν οἱ Γραφές; Εὐσέβεια ἢ ἀλαζονεία; Ταπείνωση ἢ ὕβρις; Ὁ μοντέρνος, προπέτης, μικρὸς ἄνθρωπος προκαλεῖ τὸν μεγάλον Θεό;

Ἡ στιλπνὴ εἰκόνα πὺν περιέγραψα προηγουμένως ἐξαῦλωσε καὶ τὸν ἴδιο τὸν Ντεκάρτ παίρνοντας στὰ σοβαρὰ τὴν εἰρωνία τοῦ Γκασεντι (Gassendi) πὺν τὸν ἀποκαλοῦσε «ᾠ Πνεῦμα». («ᾠ Σάρξ», ἀνταπέδιδε ὁ Ντεκάρτ.) Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ ἀναφορὰ στὸ λῆμμα «Descartes, René» τῆς Γαλλικῆς *La Grande encyclopédie*⁷: «Γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Ντεκάρτ δὲν χρειάζεται κανεὶς σχεδὸν τίποτε περισσότερο ἀπὸ δύο ἡμερομηνίες καὶ δύο τοπωνύμια, τὴ γέννησή του στίς 31 Μαρτίου 1596 στὴν Τουραίν καὶ τὸν θάνατό του στίς 11 Φεβρουαρίου 1650 στὴν Στοκχόλμη. Ἡ ζωὴ του ἦταν πάνω ἀπὸ ὅλα ἡ ζωὴ ἐνὸς πνεύματος (*esprit*), ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς ζωῆς του εἶναι ἡ ἱστορία τῆς σκέψης του, τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα τῆς ὕπαρξής του ἐνδιαφέρουν μόνο στὸν βαθμὸ πὺν φωτίζουν τὰ ἐσωτερικὰ γεγονότα τῆς μεγαλοφυΐας του».

Κι ὅμως! Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντεκάρτ πῆγε φαντάρως περίπου γιὰ πέντε χρόνια στὸν Τριακονταετῆ Πόλεμο. Ἐγκατέλειψε τὶς σπουδές του σὲ ἡλικία εἰκοσιδύο ἐτῶν γιὰ τὸ «μεγάλο βιβλίο τοῦ κόσμου». Μετεῖχε ὡς ἄμισθος ἐθελοντῆς στὸν στρατὸ ἐνὸς Ὀλλανδοῦ πρίγκιπα στὴν ἀρχὴ καὶ τοῦ Δούκα τῆς Βαυαρίας στὴ συνέχεια. Γιὰ ἄλλα πέντε-ἕξι χρόνια ταξίδεψε στὴ Γερμανία, στὴν Ὀλλανδία, στὴν Ἰταλία, γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴ Γαλλία ὅπου γιὰ διάστημα τριῶν ἐτῶν σύχναζε σὲ σαλόνια, ἔπαιζε χαρτιὰ καί, δεινὸς ξιφομάχος καθὼς ἦταν, μονομάχησε γιὰ μιὰ γυναίκα. Ἀκόμα καὶ στὴν Ὀλλανδία ὅπου ἀποτραβήχτηκε γιὰ νὰ φιλοσοφήσει κατηγορήθηκε ὡς Δὸν Ζουάν.

Γιατί νὰ δοῦμε τὴν ἀναζήτησι τῆς βεβαιότητος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ντεκάρτ ὡς ἓνα αἶτημα ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, ἐκτὸς context, ὡς ἀπαίτησι τῆς λογικῆς, καὶ νὰ μὴν τὸ θεωρήσουμε ὡς σημεῖο τῶν καιρῶν, ὡς ἀπαίτησι ὄχι τῆς λογικῆς ἀλλὰ τῆς ἐποχῆς; Γιατί νὰ μὴν ἰσχυριστοῦμε μαζὶ μὲ τὸν Τούλμιν, στὸ βιβλίο του *Cosmopolis*⁸, ὅτι ὁ κυκεώνας τῶν ἀνακατατάξεων ποὺ ἔφερε ὁ πόλεμος στὴ θεολογία, στὴν κοινωνία, στὴν πολιτικὴ, οἱ κλυδωνισμοί, τὰ πάθη, οἱ συγκρούσεις στὴ θεωρία καὶ στὰ πεδία τῶν μαχῶν καλοῦσαν γιὰ μιὰ στέρη βάσι, γιὰ μιὰ ἀνεξάρτητη, οὐδέτερη ἀλήθεια ποὺ θὰ ἀξίωνε τὴ συμφωνία, τὴ συνεννόησι, τὴ συνεργασία; Δὲν ἦταν πολυτέλεια γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ ὁ σκεπτικισμὸς, ἡ ἀνοχή, ἡ ποικιλία τῶν διαφορετικῶν γνωμῶν;

Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ αὐθαίρετη ἱστορικιστικὴ θέσι. Ὁ ἴδιος ὁ Ντεκάρτ ὑποστηρίζει ὅτι ὀδηγήθηκε στὸ ἐγχείρημά του τῆς θεμελίωσι τῆς γνώσι καὶ τῆς ἀναζήτησι τῆς ἀλήθειας μετὰ τὶς περιπλανήσεις καὶ τὰ ταξίδια του. «Καθὼς περιπλανιόμουν», λέει, στὸν κόσμο ἐδῶ κι ἐκεῖ, «προσπαθώντας νὰ εἶμαι θεατῆς μᾶλλον παρὰ ἠθοποιὸς σὲ ὅλες τὶς κωμωδίες ποὺ παίζονται μέσα σ' αὐτόν, [...] σκοπὸς μου ἦταν ἀποκλειστικὰ νὰ βεβαιωθῶ καὶ νὰ πετάξω τὰ σαθρὰ χῶματα καὶ τὴν ἄμμο γιὰ νὰ βγῶ στὸν βράχο ἢ τὴν ἄργιλο» (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, Γ). «Εἶχα πάντα ὑπέρτατο πόθο νὰ μάθω νὰ ξεχωρίζω τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψέμα, γιὰ νὰ βλέπω καθαρὰ μέσα στὶς πράξεις μου καὶ νὰ πορεύομαι μὲ σιγουριά σὲ τούτη τὴ ζωὴ» (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, Α').

Ἡ πρακτικὴ διάσταση τῆς φιλοσοφίας του, ἢ πρακτικὴ μέριμνα φαίνεται ἀπὸ τοὺς πρακτικοὺς κανόνες ποὺ θέτει στὸν ἑαυτό του κατὰ τὴ διαδικασία τῆς στοχαστικῆς ἀμφιβολίας (καὶ τοὺς ὁποίους ἐκθέτει στὸ Γ μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*), κανόνες ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ζεῖ. Φαίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν χαρακτήρα, ἀπλῶς μεθοδολογικό, τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας καὶ βέβαια ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι συστήνει τὸν μεταφυσικὸ στοχασμὸ μόνο γιὰ μιὰ φορὰ στὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου. Ἀφοῦ κατανοήσουμε τὶς ἀρχές τῆς μεταφυσικῆς, γράφει ὁ Ντεκάρτ στὴν πριγκίπισσα Ἐλισάβετ, θὰ πρέπει ὁ νοῦς μας, τὸ διάστημα ποὺ ἀφιερώνει στὸν στοχασμὸ, νὰ ἀφοσιώνεται στὴ συνεργασία μὲ τὴ φαντασία καὶ τὶς αἰσθήσεις.

Γιατί λοιπὸν νὰ βλέπουμε τὸν Ντεκάρτ ὡς ἀναχωρητὴ τῆς ζωῆς καθισμένο μὲ τὴ ρόμπα στὴν πολυθρόνα του δίπλα στὸ τζάκι καὶ ὄχι ὡς ἄνθρωπο τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐποχῆς; Μπορεῖ νὰ λέει ὅτι εἶναι θεατῆς ἀλλὰ ἴσως εἶναι σὰν τοὺς θεωροὺς τοῦ Πυθαγόρα, ποὺ ὄχι μόνο παρακολουθοῦν ἀλλὰ προσφέρουν τοὺς ὅρους γιὰ νὰ διεξάγεται ὁ ἀγὼνας τῆς ζωῆς.

Συνοψίζω. Ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ τυπικὴ εἰκόνα ποὺ μᾶς ἔχει παραδοθεῖ καὶ διαθέτουμε γιὰ τὸν Διαφωτισμὸ, τὴ μοντέρνα φιλοσοφία, τὸν Καρτέσιο εἶναι μᾶλλον ἓνα ἰδεολόγημα – ὄχι ψέμα, ἰδεολόγημα ποὺ στηρίζεται σὲ γεγονότα ἀλλὰ καὶ σὲ παραλείψεις, διαστρεβλώσεις, ἀνατροπές. Ἐνα ἰδεολόγημα ποὺ ἔχει ὑλικὲς συνέπειες καλές, δηλαδὴ χρήσιμες, ὅπως τὴ συγκρότηση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, καὶ ὑλικὲς συνέπειες κακές, π.χ. τὸν ἐπιστημονισμὸ ἀλλὰ καὶ θέσεις φαινομενικὰ ἀπολύτως ἀντίθετες.

Νὰ ἐξηγήσω αὐτὸ τὸ τελευταῖο γιὰ νὰ ἀναφερθῶ στὸ ἄλλο ζήτημα ποὺ ἔθεσα στὴν ἀρχή. Δηλαδή ὅτι ὀρισμένοι ἀντίπαλοι τοῦ Ντεκάρτ εἶναι οἱ ἴδιοι καρτεσιανοί. Εἶναι δηλαδὴ παγιδευμένοι στὸ σχῆμα ποὺ τοῦ ἔχουν ἀποδώσει. Λένε: "Ἡ θὰ ὑπάρχουν ἀπόλυτα, καθαρὰ κριτήρια ἐγκυρότητας, ἢ ἀλλιῶς ὅλα εἶναι σχετικά." Ἡ ὑπάρχει καθολικὴ ἀλήθεια ἢ ἀλλιῶς δὲν ὑπάρχει καμιὰ. Καὶ ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτα κριτήρια ἢ καθολικὲς ἀλήθειες, λένε οἱ ἱστορικιστὲς, οἱ κοινωνικοὶ κονστρουκτιβιστὲς κ.λπ., τότε ὅλα εἶναι ἐξ ἴσου ἐγκυρα ἢ ἐξ ἴσου στὸν ἀέρα καὶ τὸ ἴδιο σχετικά. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα προκύπτει μόνον ἐφ' ὅσον δεχτοῦμε τὸ δίλημμα. Τὸ

δίλημμα πού αποδίδεται στον Ντεκάρτ. "Η ουδέτερα κριτήρια ή τίποτα. Καί αυτό τὸ συμπέρασμα λέει ὅτι κάθε ἄλλος τρόπος δικαιολόγησης, πού δὲν θὰ στηρίζεται δηλαδή σὲ ουδέτερα κριτήρια καὶ ἀπόλυτες ἀρχές καθολικῆς ἰσχύος, ἀλλὰ πού μπορεῖ, π.χ., νὰ στηρίζεται στὴ ρητορική, εἶναι ἀνορθόλογος, ὅπως ἀκριβῶς θὰ ἔλεγε, ἴσως ὄχι ὁ ἱστορικός Καρτέσιος, ἀλλὰ σίγουρα ὁ τυπικός Καρτέσιος. Οἱ σχετικιστές, ἀπὸ ἀρνητὲς τοῦ Καρτέσιου, γίνονται ἢ ἄλλη ὄψη του.

Αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ σχετικιστές, οἱ κοινωνικοὶ κονστρουκτιβιστές, δὲν μᾶς λένε τίποτα πού δὲν ἤξερε ὁ Ντεκάρτ. "Ὅτι δηλαδή ὑπάρχουν παραδόσεις καὶ συνήθειες διαφορετικὲς ἀπὸ τίς δικές μας οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι καθόλου παράλογες. "Απλῶς αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη μου, συγχέουν τὴν ἐμπειρική παρατήρηση ὅτι οἱ κρίσεις, τὰ κριτήρια, διατυπώνονται πάντοτε ἐντὸς μιᾶς κοινότητας καὶ ἑνὸς πολιτισμοῦ μὲ τὸ αἶτημα τῆς δικαιολόγησης μιᾶς κρίσης, μιᾶς πεποίθησης, τὸ αἶτημα τῆς ἀλήθειας. "Ἡ πρόταση « $2 + 2 = 4$ » εἶναι ἀληθὴς ὄχι γιατί οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀληθὴς, παρ' ὅλο πού ἀνθρώπινα ὄντα ἦταν αὐτὰ πού συνέλαβαν τὰ μαθηματικά. "Ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος μιᾶς πρότασης ἔχει μιὰ αὐτονομία, σὲ σχέση μὲ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς της. Εἶναι ἄλλου τύπου ἐρώτημα. "Ὁ Ντεκάρτ βεβαίως εἶχε τίς ἀπόψεις του γι' αὐτὴ τὴν αὐτονομία καθὼς τὴν τοποθετοῦσε στὶς καθαρὲς καὶ καθολικὲς ἰδέες πού συλλαμβάνουμε διὰ τοῦ λόγου, καὶ ἀσφαλῶς κατὰ τοῦτο διαφέρει ἀπὸ τοὺς σύγχρονούς μας πού τὸ ἀρνοῦνται. "Ὁμως δὲν ἀρκεῖ, πιστεύω, αὐτὴ ἢ διαφορὰ γιὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ ἄλλη παράδοση στὴ σκέψη ἢ στὴ φιλοσοφία.

Χρυστάω κάτι τελευταῖο. "Ἰσχυρίσθηκα ὅτι δὲν γιορτάσθηκε ἢ ἐπέτειος τοῦ Ντεκάρτ γιατί μᾶς κατατρύχει ἓνα ἰδεολόγημα. "Ἐπρεπε ὅμως νὰ γιορτασθεῖ; Οἱ ἐπέτειοι εἶναι πάντα μιὰ ἀφορμή. "Ἀλλὰ γιὰ νὰ κάνουμε τί; Νὰ ἐμπνευστοῦμε, νὰ διδαχθοῦμε, νὰ ἀσκηθοῦμε, νὰ μάθουμε; "Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας δὲν πιστεύω ὅτι αὐτοὶ εἶναι λόγοι πού μᾶς ἱκανοποιοῦν ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς ἱκανοποιοῦν, κυρίως γιατί εἶναι λόγοι περιστασιακοί, πραγματολογικοί. Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι: "Υπάρχουν οὐσιαστικοὶ λόγοι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας πού νὰ δικαιολογοῦν τὴν ἀναδρομὴ στὴν ἱστο-

ρία τῆς φιλοσοφίας; Αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τῆς σχέσης τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν ἱστορία της. Καὶ πιὸ συγκεκριμένα, γιατί νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας;

Ὁ ἴδιος ὁ Ντεκάρτ διάβαζε λίγο καὶ εἶχε τὶς ἀντιρρήσεις του. «Δὲν χρειάζεται νὰ μάθει κανεὶς ὅλα ὅσα διδάσκουν στὶς σχολές. Ὑπάρχουν κι ἄλλα πράγματα νὰ κάνει στὴ ζωὴ» (*La recherche de la vérité par les lumières naturelles*)⁹. Ἡ: «[οἱ μελετητὲς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων] εἶναι σὰν τὸν κισσό, ποὺ ποτὲ δὲν προσπαθεῖ ν' ἀνέβει ψηλότερα ἀπὸ τὰ δέντρα ποὺ τὸν στηρίζουν καὶ συχνὰ μάλιστα ξανακατεβαίνει ἀφοῦ φτάσει ὡς τὴν κορφή τους» (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου, ζ'*). Κι ἀκόμα: «Τὸ νὰ συναναστρέφεται κανένας ἀνθρώπους τῶν περασμένων αἰώνων εἶναι περίπου σὰν νὰ ταξιδεύει. [...] Ὅταν ὁμως διαθέτει κανένας πάρα πολὺ χρόνο σὲ ταξίδια καταντᾷ στὸ τέλος ξένος στὸν τόπο του» (*Λόγος περὶ τῆς μεθόδου, Α'*).

Ὁ Βίτγκενστάιν (Wittgenstein) ἔλεγε: «Τί δουλειὰ ἔχει ἡ ἱστορία μ' ἐμένα; [...] Αὐτὸ ποὺ ἄλλοι μοῦ εἶπαν γιὰ τὸν κόσμον εἶναι πολὺ μικρὸ καὶ συγκυριακὸ μέρος τῆς ἐμπειρίας μου ἀπὸ τὸν κόσμον. Ἐγὼ πρέπει νὰ κρίνω τὸν κόσμον, νὰ μετρήσω τὰ πράγματα»¹⁰. «Ἄν ἡ φιλοσοφία ἦταν θέμα ἐπιλογῆς μεταξὺ ἀντιπάλων θεωριῶν, τότε θὰ ἦταν σωστὸ νὰ τὴν διδάσκουμε ἱστορικά»¹¹. «Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι μάθηση ἀλλὰ δραστηριότητα» (*Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.112)¹².

Ἄς μὴν ἀναφερθῶ στὸν Νίτσε (Nietzsche) ποὺ μιλοῦσε γιὰ εὐνουχισμό. Ἡδη, μετὰ τὸ νὰ παραθέσω τὶς γνώμες σπουδαίων φιλοσόφων διέπραξα τὸ σφάλμα νὰ ἐπικαλοῦμαι τὸ κύρος τους γιὰ νὰ θέσω κάτι. Αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς κινδύνους ὅταν κάνει κανεὶς ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἐνας ἄλλος εἶναι ὁ ἀναχρονισμός. Ἐνας τρίτος νὰ νομίζουμε ὅτι τὰ προβλήματα εἶναι αἰώνια. Ὡστόσο, χωρὶς νὰ ἐπιχειρηματολογήσω ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου θέματος –τῆς σχέσης, ἐννοῶ, τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν ἱστορία της– θὰ πῶ ἀπλῶς ὅτι γιὰ μένα ἡ σημερινὴ ἀναδρομὴ στὸν Καρτέσιο μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ σκεφθῶ πράγματα ποὺ με ἀπασχολοῦν σήμερα, χωρὶς ἀναγκαστικὰ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι *philosophia perennis*¹³.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. [Στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Νεύτωνα, 1738.]
2. Παρατίθεται σὸ βιβλίο τοῦ N. Hampson, *The Enlightenment*, Penguin, Harmondsworth 1990 (ἀ' ἔκδ. Pelican, 1968), σ. 79.
3. [Φιλοσοφικὲς ἐπιστολές, 1734.]
4. E.J. Dijksterhuis, *The Mechanization of the World Picture*, Princeton UP, Πρίνσετον 1986.
5. Dijksterhuis, ὁ. π., σ. 488.
6. [Λογικὸ φῶς, φυσικὸ φῶς.]
7. [Ἡ μεγάλη ἐγκυκλοπαίδεια.]
8. St. Toulmin, *Cosmopolis*, University of Chicago Press, Σικάγο 1990.
9. [Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας διὰ τῆς φυσικῆς νοημοσύνης, μετὰ θάνατον 1701.]
10. L. Wittgenstein, *Tagebücher 1914-1916*· ἀγγλ. μτφ. G.E.M. Anscombe, *Notebooks 1914-1916*, ἐπιμ. G.H. von Wright-G.E.M. Anscombe, Blackwell, Ὁξφόρδη 1961.
11. L. Wittgenstein, *Lectures: Cambridge 1930-1932* (ἀπὸ τῆς σημειώσεως τῶν John King καὶ Desmond Lee), ἐπιμ. Desmond Lee, Blackwell, Ὁξφόρδη 1980.
12. *Logisch-Philosophische Abhandlung*, εἰς *Annalen der Naturphilosophie*, 1921, μτφ. Θ. Κιτσόπουλος [Δευκαλίων 7/8, 1971], Παπαζήσης, Ἀθήνα 1978.
13. [Αἰώνια φιλοσοφία.]